

VÁRADI NATÁLIA

A KÁRPÁTALJAI MAGYARSÁG KÜZDELMEI A SZOVJET ÉRÁBAN

Kárpátalja a 20. században sok megpróbáltatáson, több országváltáson esett át. A leghosszabb, leggyötrelmesebb időszak azonban az a 46 év volt, amit a szovjet hatalmi rendszerben töltött. A szovjet hadsereg, a IV. Ukrán Front katonái, a Kárpátok galíciai, keleti előterében hosszú harcokat követően, 1944. szeptember 27-én törtek be a Tatár-hágónál a területére és október 27-ére már Ungvárt is elfoglalták.¹ Miután a régió szovjet ellenőrzés alá került a kárpátaljai magyarok számos megpróbáltatáson mentek keresztül: a párthatalomnak való teljes kiszolgáltatottság; a magyar és a német etnikumú lakosság meghurcolása; a senkit nem kímélő tisztogatás, kolhozosítás, egyházellenesség; az erőszakos oroszosítás; a magántulajdon megszüntetése stb. a kárpátaljai lakosság mindennapjaivá váltak.²

Kárpátalja a Szovjetunió kötelékében (1944–1991)

1944. november 19-én megalapították a Kárpát-Ukrajnai Kommunista Pártot³, a terület neve Zakarpatszka Ukraina, azaz Kárpátontúli Ukrajna lett. 1944. november 26-án Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa elfogadta Kárpátontúli Ukrajna Alkotmányát, ami teljesen megegyezett a Szovjet Alkotmánnyal.⁴ 1945. január 12-én dekrétumot adtak ki Kárpátontúli Ukrajna zászlajára, himnuszára vonatkozólag, valamint az itt élők állampolgárságát illetően.⁵ Ennek értelmében a szovjet himnusz és a sarló-kalapácsos vörös zászló lett a hivatalos. Ugyanezzel a keltezéssel dekrétum jelent meg az adminisztrációs irányítóhatóság felállításáról. Egy sor rendeletet adtak ki a különböző hivatalok

¹ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (a továbbiakban KTÁL), F. P-14. op. 1. od. zb. 1. 1. p.

² BOILIK József: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1946–1997)*, Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1997, 274. p.

³ VEHES Mikola – MOLNÁR D. István – MOLNÁR József – OSZTAPEC, Jurij – OFCINSZKIJ, Román – TOKAR Marian – FEDINEC Csilla – CSERNICSKÓ István: *Kárpátalja évszámokban 1867–2010. Ukrán–magyar kétnyelvű kiadvány*, Hoverla Kiadó, Ungvár, 2011, 119. p.

⁴ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 12. 1–2. p.

⁵ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 54. 1–17. p.

felállítására megyei, járási, városi, falusi szinteken.⁶ Minden vezető beosztású személynek, hivatalnoknak hűségesküdt kellett tennie Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsára és Kárpátontúli Ukrajna népi bizottságai első kongresszusának kiáltványára⁷, amely kinyilvánította az „újraegyesülést és Csehszlovákiától való elszakadást”⁸.

1944 ősztől, fokozatosan, a helyi vezetést felváltotta az új, a hatalom által kinevezett, de „megválasztottnak” hazudott népbizottság, ezzel megsemmisítve a korábbi demokratikus közigazgatást. Meghirdették és érvénybe léptették a lenini nemzetiségi politikának⁹ a nemzetek vagy nemzetiségek önmeghatározási jogát hirdető törvényét. Ennek értelmében engedélyezett volt a szabad társulás joga, pártot lehetett alapítani, akár saját etnikai csoportok tagjaival is, és többek között garantálta a szólásszabadságot. Ez jól hangzott, de a valóságban ennek jelei a társadalomban nem mutatkozhattak.¹⁰

A földreform végrehajtásáról szóló határozat 1944. november 27-én,¹¹ a földosztásról szóló rendelet november 29-én jelent meg. Egyértelművé tették, hogy a magyar és német, „áruló” földbirtokosok földtulajdonát szét kell osztani.¹² 1944. december 29-én kimondták, hogy a földek államosítva lettek.¹³ 1945 márciusában felszámolták a nagybirtokokat.¹⁴ A településeken az ún. földosztó bizottságok önkényes módon irányították a földosztás lebonyolítását.¹⁵ 1944–1945 között, számos dekrétum alapján, az egykori Magyarország és Csehszlovákia minden ingó és ingatlan tulajdona, vagyis az intézmények, erdők, vállalatok, üzemek, bányák,¹⁶ cukrászdák, fodrászüzletek, boltok, szabó-, bodnár-, asztalos-, szűcsműhelyek¹⁷ különféle iparágak, kereskedelmi vállalkozások, a vasúti közlekedés és a távközlés¹⁸ stb. államosítva lettek, azaz a „nép tulajdonává” váltak. Ezután a pénzintézetek következtek. Az 1944. december 26-i dekrétum alapján valamennyi bank és bankfiók is államosítva

⁶ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 55. 1–55. p.

⁷ KTÁL, F. P-14. op. 1. delo Nr. 1. ,a'. 3. p.

⁸ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 10. 1–8. p.; KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 11. 1–4. p.; KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 13. 1–2. p.

⁹ V. I. Lenin művei. 20. kötet. 1913. december – 1914. augusztus, „Törvénytervezet a nemzetek egyenjogúságáról és a nemzeti kisebbségek jogainak védelméről.”, Szikra Kiadás, Budapest, 1955, 284–286. p.

¹⁰ CZÉBELY Lajos: *Visk története*, KMKSZ, Ungvár, 2002, 239. p., valamint BÍRÓ Gáspár: *Az identitásválasztás szabadsága*, Osiris-Századvég, Budapest, 1995, 161. p.

¹¹ KTÁL, F. P-14. op. 1. delo Nr. 1. ,a'. 3. p.; KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 22. 1–25. p.

¹² KTÁL, F. P-14. op. 1. delo Nr. 1. ,a'. 6. p.; KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 16. 1–15. p.

¹³ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 15. 1. p.; KTÁL, F. P-14. op. 1. delo Nr. 1. ,a'. 3. p.

¹⁴ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 438. 1–5. p.

¹⁵ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 439. 1–48. p.

¹⁶ KTÁL, F. P-14. op. 1. delo Nr. 1. ,a'. 5. p.; KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 23. 1–17. p.; KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 122. 1–5. p.; KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 123. 1–33. p.; KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 124. 1–50. p.; KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 126. 1. p.

¹⁷ KTÁL, F. P-14. op. 1. delo Nr. 1. ,a'. 3. p., 7–8. p.

¹⁸ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 123. 1–33. p.; KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 139. 1–6. p.

lett, és létrejött Kárpátontúli-Ukrajna Nemzeti Bankja.¹⁹ 1945. február 2-án újabb dekrétum jelent meg a gazdasági társaságok, alapítványok tulajdonjogának átadásáról Kárpátontúli Ukrajnának.²⁰

1944. november 29-étől tilos lett minden magyar nemzeti szimbólum használata,²¹ 1944 decemberétől minden magyar és cseh nyelvű feliratot el kellett távolítani.²²

1945 nyarán minden körzetben megkezdték a lakások elkobzását a „német-magyar határsértőktől” és 1945 decemberére összeírták az üresen álló házakat, amit majd átadtak saját kádereiknek.²³ Hiszen 1945 augusztus közepétől jelentős számban telepítettek be Kárpátaljára leszerelt szovjet katonákat és „szakembereket”.²⁴

1945. április 5-én megszüntették a csehszlovák határrendészetet a Tisza-újlak és Terebes vonalon, helyettük felállították az általuk felügyelt átkelési pontokat.²⁵ Így 1945. augusztus 7–15. között felállították a hivatalos határokat Magyarország és Románia felé²⁶, majd augusztus végig a Tisza-folyó mentén is.²⁷ Fokozatosan legördült a vasfüggöny.

1945. január–november között, számos levélváltást követően a központi szovjet vezetéssel, dekrétumok születettek a falvak egyesítéséről vagy azok felosztásáról,²⁸ ahogy azt érdekük diktálta betelepítés, oroszosítás stb. szempontjából.

1944 novemberétől a kárpátaljai magyarok és németek, etnikai alapon megtorló intézkedések áldozatai lettek.²⁹ Az etnikai tisztogatások legsúlyosabb megnyilvánulása az úgynevezett háromnapos *málenkij robot* volt.³⁰ A le-

¹⁹ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 17. 1–2. p.

²⁰ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 122. 1–5. p.

²¹ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 1. „a”. 1–3. p.

²² KTÁL, F. P-14. op. 1. od. Zb. 1. „a”. 4. p.; KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 19. 1–3. p.

²³ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 138. 1–6. p.

²⁴ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 1783. 58. p.

²⁵ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 101. 1–7. p.

²⁶ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 99. 1–2. p.

²⁷ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 100. 1. p.

²⁸ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 110. 1–82. p.

²⁹ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 8. 1. p.; KTÁL, F. P-14. op. 2. od. zb. 11. 1–11. p.; KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 52. 1–10. p.; KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 113. 1–14. p.; KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 133. 1–19. p.; KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 168. 1–2. p.

³⁰ 1944. november 12-én, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa 0036. számmal határozatot hozott. Ennek értelmében három napos munkára hívták be a hadköteles, 18–50 év közötti kárpátaljai magyar és német férfi lakosságot a romok eltakarítására, hidak, utak stb. építésére. Aki nem tett eleget a behívásnak a hadbíróóság előtt kellett felelnie. A megjelent férfiakat a szolvai gyűjtőtáborba irányították, ahol a járványok, tütlelés, éheztesítés, az embertelen körülmények miatt több ezren haltak meg. Akik túléltek, azokat a Szovjetunió különböző légereibe szállították, ahol szintén sokan meghaltak, megbetegedtek. Hasonló cím alatt szerepelnek a rendeletek településeknél: „A nagyszőlősi kerületi népbizottság rendelete arról, hogy minden 8–40 [sic!] éves kor között

véltári források között számos lista szerepel az elhurcoltakról, amit 1945-ben állítottak össze, településenként. A listáknak ezekhez hasonló címet adtak: „Azon állampolgárok névsora, akik a különböző katonai fogoly- és munkatáborokban vannak Beregszász³¹/ Munkács³²/ Ungvár³³/ Huszt³⁴ városából/ Nagybereznai³⁵/ Nagyszőlősi³⁶ körzetből” stb. Máig sem tudjuk pontosan hány magyart hurcoltak el a Szovjetunió különböző lágereibe. A kutatások jelenlegi állása szerint 25–30 ezer fő lehet.³⁷ Számos kérelem olvasható – a családtagoktól a levéltári források között – szabadon bocsájtásuk kapcsán, de sajnos egyik sem talált halló fülekre.³⁸ Még azok sem, amelyek a kiskorúak érdekében egy-egy település népbizottságától, kommunista vezetésétől érkeztek a megyei vezetőkhez.³⁹

1945. június 29-én a csehszlovák és szovjet kormány Moszkvában szerződést írt alá, amelynek értelmében Kárpátalja átkerült a Szovjetunióhoz.⁴⁰ 1945. november 22-én Csehszlovákia ideiglenes nemzetgyűlése, november 27-én pedig a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége ratifikálta a dokumentumot. Kárpátalját a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1946. január 22-től, az Ukrán SZSZK tipikus szovjet megyéjévé alakította át, Kárpátontúli terület (Закарпатська область) néven beolvastva a vidéket a szovjet közigazgatási rendszerbe⁴¹, ahová a Szovjetunió összeomlásáig, azaz 1991-ig tartozott.

A megyét 1944 és 1969 között közigazgatásilag átszervezték. A területet 15 közigazgatási egység alkotta: 2 megyei alárendeltségű város – Ungvár és

---

hadköteles férfi jelenjen meg az újlaki katonai parancsnokságon 5 napi élelemmel.”

KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 197. 1. p.

³¹ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 216. 1–32. p.

³² KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 217. 1–9. p.

³³ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 218. 1–132. p.

³⁴ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 219. 1–14. p.

³⁵ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 221. 1–2. p.

³⁶ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 222. 1–207. p.

³⁷ MOLNÁR D. Erzsébet: *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiában (1944–1953)*, Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem, BTK, 2015. augusztus, <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/217124/dolgozat_Molnar_D_E.pdf> (letöltve: 2021. 08. 20.).

³⁸ Többek között: KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 51. 1–14. p.; KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 213. 1–13. p.; KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 212. 1–30. p.

³⁹ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 214. 1–5. p.

⁴⁰ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 13. 1–2. p.; VIDA István – ZSELICZKY Béla: Az 1945. június 29-ei szovjet-csehszlovák szerződés Kárpátaljáról, *Külföldi Szemle*, 2004. tavasz–nyár, 1. sz., 252. p.

⁴¹ BOTLIK József: *Hármas kereszt alatt...*, 276. p., valamint OFICINSZKIJ, Román: A szovjet időszak sajátosságai Kárpátalja történetében, In: FEDINEC Csilla – VEHES Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra*, Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010, 216–233. p., 217. p.

Munkács – és 13 járás.⁴² 1969-re 603 települése volt, amelyek 270 községi, 14 nagyközségi és 9 városi tanácsnak voltak alárendelve.⁴³ 1946 tavaszán Ungvár és Munkács mellett Beregszász, Huszt és Nagyszőlős is városi rangot kapott. Szolyva és Csap 1957-ben, Rahó 1958-ban, Técső 1961-ben, Ilosva 1982-ben kapott városi rangot.⁴⁴ Az 1953 novemberi közigazgatási reformmal több település, utca, vasútállomás státuszát és nevét is megváltoztatták⁴⁵, amit azzal magyaráztak a helyi sajtó hasábjain, hogy azt az „elmagyarosítás ellen” teszik. Ekkor lett a „körzetből” [округ] „járás” [район], ami a megye és a települések közötti közigazgatási egységet jelölte. Így lett Szőlősből [Севлюш] – Vinohradovo [Виноградово], Szőlősvégardóból [Севлюшвейгардо] – Pidvinohradov [Підвиноградів], Csongovából [Чингава] – Borzsavszke [Боржавське] stb. Illetve a Szőlősi járásból Vinohradovói, a Voloveiből pedig Mizshirjai.⁴⁶ 1965-ben Kárpátaljának 11 járása, 9 városa, 14 városi típusú települése volt. Az önálló települések száma elérte a 761-et, ebből 738 falu volt. Az 1966-os közigazgatási reformmal a Volóci és a Nagybereznai járás újra önálló közigazgatási egységgé alakult, így Kárpátaljának újra 13 járása lett.⁴⁷ A számos település összevonásoknak köszönhetően 1976-ra a települések száma 599-re csökkent. A nagyütemű iparosítás eredményeként pedig több falut városi típusú településsé alakítottak át, így 1989-re a megyében 10 város, 28 városi típusú település és 561 falu volt.⁴⁸

⁴² BRENOVICS László: Kárpátalja történetének korszakai és gazdasági-társadalmi helyzete a XX. században, In: BARANYI Béla (szerk.): *Kárpátalja*, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Budapest - Pécs, 2009, 75–107. p.

⁴³ MOLNÁR D. István: A közigazgatási térfelosztás változásai a mai Kárpátalja területén, In: BRENOVICS László – CSATÁRY György – DOBOS Sándor – ORBÁN Melinda – BRAUN László – SZAKÁL Imre – SZAMBOROVSKYNÉ NAGY Ibolya (szerk.): *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*, II. RFKMF-„RIK-U” Kft., Beregszász–Ungvár, 2021, 25. p.

⁴⁴ OFICINSZKIJ: A szovjet időszak sajátosságai..., 217. p.

⁴⁵ Részlet: „Az Ukrán SzSzk Legfelsőbb Szovjetének Elnöksége 1953. november 9-i Rendeletével megváltoztatta a Kárpátontúli terület közigazgatási körzeteit: a berehovói, velikobereznai, voloveci, volovei, irsavai, mukacsevói, perecsini, rahovói, szvaljavai, szevljusi, tyacsevói, uzshorodi és huszti körzetet kerületté, a szevljusi kerület elnevezését vinohradovóra, a voloveit mezsgorjeire, központját a városjellegű Volovojet pedig, Mezsgorjera változtatta.”, *Vörös Zászló*, 1953. november 12., 9. évf., 92. (941) sz., 4. p.

⁴⁶ OFICINSZKIJ: A szovjet időszak sajátosságai..., 217. p.

⁴⁷ VEHES–MOLNÁR D.–MOLNÁR–OSZTAPEC–OFICINSZKIJ–TOKAR–FEDINEC–CSERNICKÓ: *i.m.*, 162. p.

⁴⁸ MOLNÁR D. István: *A közigazgatási térfelosztás...*, 26. p.

Oktatási rendszer átalakítása

Azokban az iskolákban, ami a háború alatt nem semmisült meg, miután december 5-én felállították az un. Pedagógiai Bizottságot,⁴⁹ már 1944 késő őszen megkezdődött az oktatás a szovjetesítés jegyében, valamint a magyar gyermekek ukrán iskolába terelése. December 15-én a Néptanács 6. és 19. sz. határozata értelmében minden magyar tanulót, akit ukrán iskolába írtak be, külön csoportban kellett oktatni, akik egy éven át csak orosz és ukrán nyelvet, illetve irodalmat tanultak, valamint Szovjetunió történetét és földrajzát.⁵⁰ Minden iskolában kötelező volt a Szovjetunió alkotmányának oktatása is.⁵¹ Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1945. április 20-án kiadott, 58/1945. számú, közoktatási reformrendelete értelmében a papi szemináriumok kivételével – az egyházi iskolák a falvak és a városok fennhatósága alá kerültek – minden tanintézetet államosítottak.⁵² A pedagógusok állami alkalmazottak lettek,⁵³ akiket állandóan megfigyeltek.⁵⁴ A működő iskolatípusok helyett bevezették a nem teljes középiskola és középiskola elnevezésű tanintézményeket.⁵⁵ Felállították a Központi Módszertani Kabinetet, azaz a kárpátaljai oktatás és nevelés központi intézményét.⁵⁶ A Szovjetunió alkotmánya 124. cikkelye értelmében, az iskolákban tilos lett a hitoktatás.⁵⁷

Az 1945. április 15-i soron következő rendelet kimondta, hogy az ukrán népiskolában nyílhatnak párhuzamos magyar osztályok és ahol a szülők kérvényezik azon a településen magyar iskola is.⁵⁸ Azonban ennek útjába számos akadályt gördítettek.

A 1945. június 30-án kelt rendelet értelemben a magyar nemzetiségű pedagógusoknak átképző tanfolyamokon kellett részt venniük.⁵⁹

A Néptanács 1945. július 20-án kelt 63138-V/1945. számú határozata átalakította a teljes oktatási rendszert az 1945–1946-os tanévtől kezdődően. A népiskolából négyosztályos elemi iskola, a polgári iskolából hétosztályos nem teljes fokú középiskola, a gimnáziumból tízosztályos teljes-fokú középiskola

⁴⁹ KTÁL, F. P-14. op. 1. delo Nr. 1. ,a'. 6. p.

⁵⁰ KTÁL, F. P-2595. op. 1. od. zb. 4. 1. p.

⁵¹ KTÁL, F. P-2595. op. 1. od. zb. 4. 3–5. p.

⁵² KTÁL, F. P-2595. op. 1. od. zb. 4. 33.

⁵³ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 598. 1–12. p., valamint SZAMBOROVSKYKYNÉ NAGY Ibolya: A Szovjet hatalom megjelenése és berendezkedése Beregszász magyar iskoláiban (1944–1946) (Történelmi vázlat), *Acta Academiae Beregsasiensis*, 2016, XV. évf., 91–93. p.

⁵⁴ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 607. 1. p.

⁵⁵ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 158. 1–2. p.

⁵⁶ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 601. 1–6. p.

⁵⁷ KTÁL, F. P-2595. op. 1. od. zb. 4. 43. p.

⁵⁸ KTÁL, F. P-2595. op. 1. od. zb. 4. 27. p.

⁵⁹ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 626. 1–34. p.

lett, a gimnázium mint iskolatípus megszűnt létezni.⁶⁰ Az 1945–1946-ös tanévben határozat született magyar nyelvű általános iskolák nyitására is. Azonban ahol szórványban éltek a magyarok, ott nem nyílt magyar iskola.⁶¹ Minden magyar nyelvű tankönyvet ellenőriztek.⁶²

1953-ban megnyíltak az első magyar középiskolák Nagydobronyban, Nagyberegen⁶³, Beregszászon,⁶⁴ Váriban.⁶⁵ 1947-ben, 1958-ban Munkácson és Ungváron a tanítóképzőben magyar nyelvű tagozat nyílt. Az itt végzetek 7-osztályos elemi iskolákban oktathattak. 1945. július 19-én határozat született egy Kárpátontúli Ukrán Egyetem létrehozásáról, így számos szovjet tudós és tanár közreműködésével létrejött az Ungvári Állami Egyetem, ami ezután a vidék tanár- és szakemberképzésről hivatott gondoskodni.⁶⁶

A Szovjetunió a közép fokú oktatást általánossá akarta tenni. A hatvanas évek elejére kialakult a magyar lakta területet lefedő magyar iskolahálózat. 1968–1969-es tanévben már 93 magyar iskola volt, ebből 18 közép, 58 nyolcosztályos, 17 elemi, 22 807 tanulóval. A megyei vezetés által készített jelentés értelmében 1973-ban Kárpátalján az általános iskolahálózat teljes mértékben „kielégíti a magyar lakosságot”, mivel az 1972–1973-as tanévben 95 iskola működött, ebből 20 középiskola, 59 nyolcosztályos és 16 általános iskola, amelyekben 20 336 tanuló tanult. A 95-ből 28-ban párhuzamos magyar-ukrán, magyar-oroszlányos osztályok működtek, ugyanis közben létrehozták az *inter-*

⁶⁰ KTÁL, F. P-2595. op. 1. od. zb. 2. 1. p.

⁶¹ OROSZ Ildikó: *A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján*, Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1995, 6. p.

⁶² KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 614. 1–5. p.

⁶³ Az első negyedév eredményei. „Naponta 260 tanuló lépi át boldogan az iskola küszöbét. Ezekkel 15 tanító foglalkozik. Csak a nyári tatarozásra 65 000 rubelt utalt ki az állam. Az iskola minden tantermében cserépkályha van. Az iskola mellett jól felszerelt közösetthon áll a tanulók rendelkezésére, ahol 32 gyermek részesül díjtalanul teljes ellátásban.” *Vörös Zászló*, 1953. november 22., 9. évf., 95. (944) sz., 2. p., „Az új tanévben a körzetben három magyar tannyelvű, falusi középiskola nyílt. V.-Beregina a középiskola nyolcadik osztályába 79 tanuló iratkozott be.” *Vörös Zászló*, 1953. szeptember 3., 9. évf., 72. (921) sz., 2. p.

⁶⁴ S. BENEDEK András: *Tettenérthető történelem. Történelmi-kultúrtörténeti vázlat Kárpátaljáról*, IKVA Könyvkiadó, Budapest, 1993, 107. p., valamint „HIRDETÉMÉNY! A berehováói körzeti Vári. V.-Bereg és Koszinó falvakban magyar tannyelvű középiskola nyílik az 1953–1954-es tanévben. A beiratkozások a 8. és 9. osztályba augusztus 1-én kezdődtek meg és augusztus 25-ig tartanak. Felhívjuk a szülők figyelmét arra, hogy idejében írassák be gyermekeiket a középiskola 8. és 9. osztályába. A körzeti népművelődési osztály.” *Vörös Zászló*, 1953. augusztus 13., 9. évf., 66 (915) sz., 4. p.

⁶⁵ Az átalakult Vári, *Vörös Zászló*, 1953. november 15., 9. évf., 93. (842) sz., 1. p. „Ezidén a faluban középiskola nyílt, amelyben 23 tanító foglalkozik több, mint 490 gyermek nevelésével és oktatásával.”

⁶⁶ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 610. 1–8. p., valamint BRENOVIC László: *Kárpátalja történetének korszakai...*, 98. p.

nacionalista vegyes iskolákat, ezekben magyar-ukrán, magyar–oroszl nyelven zajlott az oktatás.⁶⁷ Szolyván a középiskolában pedig három nyelvű párhuzamos osztály volt: orosz-ukrán–magyar. Ezekben 1540 tanár oktatott, ebből 736-nak felsőfokú végzettsége volt. A Megyei Módszertani Kabinetnek külön magyar részlege működött. Havonta 15 pedagógus a Magyar Népköztársaságban vehetett részt továbbképzésen, az iskola vezetői pedig Kijevbe, a Központi Intézetbe jártak továbbképzésre.

A „Rágyánszka Skola” (Szovjet Iskola) Tankönyvkiadónak magyar fiókja működött.⁶⁸

1974-ben 58 magyar középiskola volt, 1979-ben már csak 31. A nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején a 86 magyar iskolából 29 volt középiskola. A magyar nyelvű szakoktatás 1988 szeptemberében éledt újra, megnyílt a beregszászi ruhaipari szakközépiskolában az első magyar csoport, ezt a példát több intézményben követték.⁶⁹

Kolhozosítás

Miután megalakultak a népbizottságok, megtörtént az államosítás, elkezdődött a lakosság jószágainak, földjeinek és földművelő eszközeinek eltulajdonítása, az erőszakos kolhozosítás.⁷⁰ Az egykori szabad gazdák igen kevés fizetségért dolgozhattak a tőlük eltulajdonított földjeiken, majd később egyre több normát kellett vállalniuk, ami rontotta munkájuk minőségét és gyakran fizetség sem járt érte. Ami a háztáji gazdaságokat illeti, azok továbbra is kiszolgáltatott helyzetben maradtak. 1955-ben a háztáji gazdaságok méreteit a felére csökkentették. 1955 augusztusában például megtiltották az otthoni állatvágásokat a vágóhidak 6 kilométeres körzetében. A szarvasmarhák, sertések nyers bőrét be kellett szolgáltatni. A rendelet megszegőit 100 rubelig terjedő pénzbírsággal vagy egy hónapig terjedő javítómunkával büntették levágott állataikat elkobozták. Ekkor jöttek divatba a *fekete* vágások.⁷¹ Az em-

⁶⁷ S. BENEDEK: *i.m.*, 108. p.

⁶⁸ KTÁL, F. 1. op. 6. delo Nr. 860. 16–17. p.

⁶⁹ BOTLIK József – DUPKA György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*, Mandátum, Budapest, 1991, 83. p.

⁷⁰ OFICINSZKIJ, Román: *Mezőgazdaság*, In: FEDINEC Csilla – VEHES Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra*, Argument Kiadó, Budapest, 2010, 274–287. p., 275. p.

⁷¹ Részlet a rendeletből: „1. Meg kell tiltani a jószág vágását az udvarokban a hús- kombinátosok, a „Zahotzsivszirjo” vágóhidjai és a kolhozi vágóhidak működési övezetében. Minden magánvadás csak a vágóhidakon, a falvakban pedig, melyek több, mint 6 kilométernyi távolságra vannak a vágóhidaktól, a „Zahotzsivszirjo” kijelölt vágója udvarában hajtható végre. 2. Elrendelendő, hogy e kötelező rendelet megszegésében vétkeseket közigazgatási úton vonják felelősségre, nevezetesen: 100 rubel pénzbünte-

berek, főleg falvakban, így is a háztáji gazdaságokkal próbáltak kilábalni a szegénységből, de az állami hatóság nagy szigorúsággal követelte az azok után járó beszolgáltatásokat. Ráadásul a határidők és az adók befizetésének gyakori módosítása is nehezítette az emberek életét. 1954-ben a lakosság bekapcsolódott a nagy pártgabona programba⁷², a kukoricakampányba, 1957-től pedig a mezőgazdasági termelés versengésébe az amerikai termelésszinttel.⁷³ A kizsákmányolás nagy mértéket öltött.

A kolhozokból egyfajta bérkiegészítésként gyakran előfordult, hogy a dolgozók eltulajdonítottak ezt-azt, gyakran büntetés nélkül, mert a párthoz közelállók igyekeztek ezek közül saját eltulajdonító tevékenységükhöz cinkosokat szerezni.

Iparosítás

Kárpátalján a háború utáni időszakban erőteljes iparosítás zajlott. Fejlődött a faipar, bútorgyárak (például: Munkácsi, Beregszászi Bútorgyár, Munkácsi Sílécgyár), szeszőzsdék, malomipar, könnyűipar, cipőgyárak (Munkácson, Beregszászban, Nagyszőlösön, Tiszaújlakon), Huszton kapagyár működött. De fejlődött bor és konzervgyártás⁷⁴, gépgyártás, energetika.⁷⁵ Már a hruscsovi időszakban számos üzem és javító-műhely jött létre, ezek száma a Brezsnyev-érában tovább nőtt, az 1970-es, 1980-as években 40 új üzemet és gyárat telepítettek ide. Beregszászon például létrejött egy rádiógyár, egy finommechanikai üzem, Munkácsi Finommechanikai Üzem pedig Kárpátalja legna-

---

téssel, vagy pedig egy hónapig terjedő kényszermunkával sújtják.” „A jószág vágási rendjéről. Kivonat a dolgozók képviselői berehovói körzeti Szovjeté végrehajtó bizottsága 1953. március 23-i 2/246 számú kötelező rendeletéből”, *Vörös Zászló*, 1953. április 2., 9. évf., 28 (877) sz., 4. p.

⁷² Народне господарство Закарпатської області. Статистичний збірник. Ужгород. 1957. 51. Az UKP KB és az USZSZK Minisztertanácsának közös, 1961. február 9-én elfogadott 123-as számú, az 1961-ben „Az ukrán kolhozokban és szovhozokban a magasabb kukorica hozam elérése érdekében tett intézkedésekről” szóló határozata szerint a megyében összesen 40 ezer hektáron kellett kukoricát termesztetni, elérve a 60 mázsa kukoricahozamot hektáronként. Sajnos a nagy tervek nem vezettek eredményre. KTÁL, F. P-179. op. 1. od. zb. 4759. 19. p.

⁷³ 1956. május 31-én tették közé az új feladatot: „A legközelebbi évek során utolérjük az USA-t az egy lakosra jutó hús-, tej- és vajtermelés terén.” Míg 1957-ben minden 100 hektár földre 332 mázsa tej termelését várták el, addig 1960-ra 381 mázsa tej termelését irányozták elő. Néhány nappal később, 1957. június 5-től „400-ért és 100-ért” szlogenel indították az új kampányt, miszerint minden 100 hektárra 400 mázsa tejet és 100 mázsa húst kell termelni országos viszonylatban. L.: *Vörös Zászló*, 1957. május 31., 13. évf., 64. (1363) sz., 1. p., valamint *Uo.*, 1957. június 5., 13. évf., 66. (1365) sz., 2. p.

⁷⁴ BREZOVICS László: *Kárpátalja történetének korszakai...*, 97. p.

⁷⁵ KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 696. 1–41. p.

gyobb üzeme lett, bár hozzá kell tenni, hogy a kapun belüli munkanélküliség erősen jellemző volt.

A sajtó helyzete

A sajtó a párt és annak propagandapolitikájának állandó szócsöve kellett hogy legyen a teljes szovjet időszakban. A cenzúra mindenre kiterjedt.⁷⁶ A szovjet politikában ugyanis jelentős hangsúlyt kapott az ideológiai munka,⁷⁷ amit előbb az írott sajtón, majd rádión és tv-n keresztül próbáltak erősíteni. A lakosság tájékoztatásában alapvető szerep hárult az öt területi, illetve kerületi szintű sajtókiadványra.⁷⁸ 1945 decemberétől *Zakarpatszka Pravda* fordításaként jelent meg *Kárpáti Igaz Szó* című napilap, ami 1965-ben részben, 1967. március 8-tól teljesen önálló lappá vált (28 500 példányban),⁷⁹ főszerkesztője Balla László lett, aki a területi pártbizottság tagja, a Kárpátontúli Területi Kiadó szerkesztője volt. Ezen kívül megjelent még a *Vörös Zászló* (1945. december 2-től a Beregszászi járásban magyarul és ukránul is, eleinte heti két, majd heti három alkalommal), a *Kárpátontúli Ifjúság* (a Komszomol Kárpátontúli Területi Bizottság lapjaként 1958-tól, a *Mology Zakarpatja* ukrán lap tükörfordításaként),⁸⁰ a *Kommunizmus Fényei* (később *Ungvári Hírek* néven, 1957. március 1-től az Ungvári járásban, hetente egyszer), a *Kommunizmus Zászlaja* (1957-től a Nagyszőlősi járásban, heti három alkalommal).⁸¹ Minden településre eljuttatták a különféle kolhozlapot, szovhoz szakirodalmat, ami a sztálinizmus propagandagépezetét szolgálta.⁸² Számos lépést tettek az újságok minőségé-

⁷⁶ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 60. 1-7. p.; KTÁL, F. 1. op. 1. delo Nr. 2878. 1-120. p.

⁷⁷ KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 552. 1-46. p.; KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 97. 1-97. p.; KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 549. 1-24. p. stb.

⁷⁸ BOTLIK-DUPKA: *i.m.*, 85. p.

⁷⁹ 1945. május 27-én újraindult az 1938 őszén, a visszacsatoláskor betiltott ungvári *Munkás Újság* című hetilap Ungváron, az állami tulajdonba vett Miravcsik György féle nyomdában, ami a *Kárpáti Igaz Szó* elődje volt, azonban a lap 1945. december 4-én meg is szűnt. A lap 37-ikként jelzett utolsó száma *A HÍREK* című bal alsó rovatában közli, hogy a hivatalosan megszüntetett *Munkás Újság* helyébe az akkor ukránból – *Zakarpatszka Pravda* – fordított *Kárpáti Igaz Szó* című napilap (hétfő kivételével minden nap megjelent) lépett. Kárpátalja magyarságát ezzel egy olyan területi központi laptól fosztották meg, amely a helyi anyanyelvű kultúra fejlesztésének fóruma, elősegítője és terjesztője volt, hiszen az a bel- és külpolitikai anyagokon kívül igyekezett körképet adni a Kárpátalján kibontakozó művelődési életről, kulturális rendezvényekről és az anyanyelvi oktatás beindításának lehetőségeiről. L.: S. BENEDEK: *i.m.*, 93-94. p., valamint KOVÁCS Vilmos – BENEDEK András: *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában II, Tiszatáj*, 1970. december, XXIV. évf., 2. sz., 1144. p.

⁸⁰ S. BENEDEK: *i.m.*, 95. p.

⁸¹ BOTLIK-DUPKA: *i.m.*, 85-88. p., S. BENEDEK: *i.m.*, 95-96. p., KOVÁCS-BENEDEK: *i.m.*, 1144. p.

⁸² KTÁL, F. 1. op. 1. delo Nr. 2878. 1-120. p.

nek javítására és azok egyszerűbb eljuttatására az olvasókhoz. A fali sajtó is a szovjet közösségi és politikai élet fontos része volt. Minden intézményben jelen voltak, legtöbbször állami ünnepek alkalmából jelentek meg és a munkaközösségek életét tükrözték.⁸³

Kárpátalján a területi rádió 1946-ban kezdte meg magyar nyelvű adásait. Az adások egy órák voltak, de abból az önálló anyag 10–15 perc.⁸⁴ 1964-től a Magyar Rádió nyíregyházi stúdiója és a területi rádió magyar osztálya között megindultak a csereadások.⁸⁵ Az 1960–1970-es években igen elterjedt volt a vezetékes rádiózás, csaknem minden tanácsi jogú községnek, így a magyarok által lakott helységeknek is volt stúdiója. Itt a napi politikai agitációs műsorokon kívül közérdekű bejelentések, közlemények, sporteredmények hangzottak el, a fiataloknak pedig szombaton és vasárnap a délutáni órákban kívánságműsort adtak. E vezetékes rádiókat *Katyusának* becézték.⁸⁶

1966-ban a kárpátaljai televízió is megkezdte a magyar nyelvű műsorok sugárzását⁸⁷ fekete-fehér és színes változatban, eleinte hetente egyszer jelentkeztek magyar nyelvű hírekkel, ritkán filmekkel is, majd hetente kétszer, este 20 perces, illetve másfélórás műsor került a képernyőre,⁸⁸ valamint filmhíradók voltak a szocializmus előnyeiről, a fejlődésről, haladásról. 1971 decemberében határozat született az USZSZK területén és így Kárpátalján is a rádió- és televízió bázisának anyagi technikai fejlesztésére. Többek között ekkor vezették be az ungvári televízióban a kettős adást, amit a lakosság 44%-a tudott fogni. Mindez nagyban hozzájárult a „dolgozók kommunista ideológiai-neveléséhez.”⁸⁹

A szovjet érában a lakosság jelentős része, főleg az idősebb korosztály, több nyelven beszélt. Ezért ők értették a környező országok rádióadásait, nézhatték azok tv-csatornáit, olvasták a külföldi irodalmat. 1965-ben a megyében 80 ezer különböző újságra és folyóírra lehetett előfizetni a baráti demokratikus országokból. A Moszkvából, Kijevből, Lembergől sugárzott műsorokon kívül, a kárpátaljaiak Magyarország, Csehszlovákia és Románia televízióinak műsorait is nézték.⁹⁰

⁸³ KTÁL, F. 1. op. 1. delo Nr. 3502., 1–81. p.; KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 404. 1–69. p.

⁸⁴ KOVÁCS-BENEDEK: *i.m.*, 1144. p.

⁸⁵ PENCKÓFER János: Irodalmi, kulturális élet az 1980-as években, In: *Kárpátalja 1919–2009...*, 342. p.

⁸⁶ BOTLIK-DUPKA: *i.m.*, 89–90. p.

⁸⁷ TÓTH István: *A peremvidék világbirodalma*, Pro Minoritate Alapítvány, Budapest, 2003, 65. p.

⁸⁸ OFICINSZKIJ: A szovjet időszak sajátosságai..., 230. p.

⁸⁹ KTÁL, F. 1. op. 6. delo Nr. 796. 10–12. p.

⁹⁰ KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 806. 65. p.

A társadalmi rend fenntartása

A helyi lakosság egy része úgy vélte, hogy boldogulni a hatalommal szembe menve lehetetlen, így a szovjet rendszer szolgálatába álltak, amit a pártpolitika értékelt, ezzel gyakran elősegítette a lakosság, és főként a magyarság egységének megbontását. Aki párttag volt az hozzájutott a rendszer nyújtotta előnyökhöz, azonban rájuk a közösség többi része egyfajta árulóként nézett. Ez tartotta fenn az *oszd meg és uralkodj* elvet. Mindig akadtak besúgók, akik jelentettek a hatalomnak saját nemzettársuk, közösségük ellen, gyakran nem is sejtve mekkora károkat okoznak ezzel. Ráadásul vezetőbeosztást is csak a párttagok tölthettek be, így aztán a vezetőválasztáskor a szakmai ismeret háttérbe szorult, ami meglátszott a termelési eredményeken. Azonban jelenteni, csak pozitív eredményeket, nagy számokat lehetett, ami a tervek túlteljesítését, az elvárások felülmúlását hivatott bizonyítani, ezért elkezdődött a *pripiszkák*⁹¹, azaz hozzáírások időszaka, ami főként a hrucsovi időszakban teljesedett ki. A feltupírozott gazdasági mutatóknak köszönhetően, a valóságban támogatásra szoruló megyét 1958. február 26-án a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete értelmében Lenin rendjellel tüntették ki: „a gabonafélék, a szőlő, a gyümölcsfélék, a tej, a hús, a gyapjú és egyéb mezőgazdasági termékek előállításában és készletezésében elért sikerek” elismeréseként.⁹²

Sztálin halála után, a hrucsovi évtized hozott némi enyhülést a diktatúrában, a dolgozók helyzete javult, amnesztia folytán sokan szabadultak a lágerrekből, börtönökből.⁹³ Az *aki nincs velünk, az ellenünk van* álláspontot felváltotta *aki nincs ellenünk, az velünk van* elv. 1956 áprilisától hat órára csökkentették a munkaidőt a szabadnap és ünnepnap előtti napokon.⁹⁴ 1957. január 4-én elfogadott törvény értelmében a férfiak 60, a nők 55 éves koruktól mehetek nyugdíjba 25, illetve 20 évi szolgálati idő után.⁹⁵ 1958-ban eltörölték a háztáji gazdaságok beszolgáltatási kötelezettségét. 1961-ben a pénzreform⁹⁶ folytán a rubel vásárlóértékét tízszeresére emelték. 1966-tól fokozatosan áttért a kolhoz is a pénzbeli díjazásra. 1964. július 15-én született törvény értelmében gyermekgondozási segélyt adtak a gyermekszülési szabadság időszakára.⁹⁷ Javult

⁹¹ DUPKA György: *A szovjet hatóságok megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944–1991)*, Ungvár–Budapest, 2014, 86. p.

⁹² KTÁL, F. 1. op. 1. delo Nr. 3213. 1–15. p.

⁹³ Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР 1938–1975., т. 3. Москва, 1975, 409–411. p.

⁹⁴ CSANÁDI György: *Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából*, PoliPrint, Ungvár, 2004, 219. p., valamint *Vörös Zászló*, 1956. március 11., 12. évf., 21. (1182.) sz., 1. p.

⁹⁵ KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 333. 1., valamint KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 495. 1–89. p.

⁹⁶ KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 93. 11. p.

⁹⁷ VEHES–MOLNÁR D.–MOLNÁR–OSZTAPEČ–OFCINSZKIJ–TOKAR–FEDINEC–CSERNICKÓ: *i.m.*, 161. p.

a lakosság egészségügyi ellátása, növelték a szanatóriumok, kórtermek, kórházi ágyak számát,⁹⁸ valamint különböző fejlesztéseket, építkezéseket, felújításokat is végeztek az egészségügyi intézményekben. Növelték a gyógyszer-tárak számát és a megyébe szállított gyógyszerkészletek mennyiségét is.⁹⁹

A városokban és nagyobb falvakban technikai eszközök javítására szolgáló javítóműhelyek, varróműhelyek, fényképészetek, borbély-helyiségek, cipészetek stb. nyíltak.¹⁰⁰ Fejlődött a kereskedelem, javult a lakossági szolgáltatások, közétkeztetés minősége.¹⁰¹ 1960-80-as években nagy népszerűségnek örvendtek a szovjet Voszhod, Izs, MT, Minszk, és a csehszlovák Jawa motorkerékpárok. Már lehetett vásárolni Zsiguli, Moszkvics, Zaporozsec, Volga márkájú autókat. A legtöbb háztartásban már volt hűtőszekrény, televízió, mosógép, porszívó.¹⁰²

Nöttek a *mikrorajonok*, épültek a *hruscsovokák*, majd később a *brezsnyevokák*¹⁰³, főként ezekben helyezték el a Kárpátaljára érkező „szakembereket” és családjaikat is.¹⁰⁴ Ugyanis a központi szovjet vezetés nem bízott a helyi lakosság ideológiai rátermettségében, ezért nagy számban telepítettek be a régióba orosz nemzetiségű „szakembereket”. Például 1955. március 25-én a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsa határozatot fogadott el: „A kolhozok a vezető munkatársak általi megerősítéséről.” Ennek értelmében Ukrajna különböző városaiból 30 ezer önkéntest küldtek ki az elmaradott kolhozok irányítására. Ez a mozgalom *harmincezesek* néven vált ismertté.¹⁰⁵ Kárpátalja gazdaságilag gyenge kolhozaiba 506 személy érkezett, közülük 78-at választottak meg kolhozigazgatónak vagy igazgatóhelyettesnek.¹⁰⁶ Az idegen „szakemberek” száma az idő múlásával pedig egyre csak nőtt. Az orosz nemzetiségű lakosok számát növelte az itt letelepített szovjet hadsereg katonáinak több ezres száma, akiket majd a bányászok is követtek¹⁰⁷ és akiket főként az Ungváron és Munkácson létrehozott

⁹⁸ KTÁL, F. 1. op. 1. delo Nr. 3536. 1–43. p.

⁹⁹ KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 332. 13–15. p., valamint KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 635. 1–40. p.

¹⁰⁰ KTÁL, F. 1. op. 1. delo Nr. 156. 52. 80–81. p.

¹⁰¹ KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 337. 9–10. p., valamint KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 92. 1–28. p.

¹⁰² OFICINSZKIJ, Román: Iparosítás és urbanizáció, In: *Kárpátalja 1919–2009...*, 260–274. p., 261. p.

¹⁰³ A hruscsovka (vagy más néven a hruscsova – a főtítkár nevét és a nyomortanyát jelentő truscsova szót összevonva) a hatvanas évek lakótelepi építészetének népies gyűjtőneve. A későbbi verziót, a Brezsnyev-éra (1964–1982) típusházát „brezsnyevka” néven emlegették; az alapterülete valamivel nagyobb volt ugyan, de a csővezetékek egy része például legtöbbször a szobák falán kívül helyezkedett el.

¹⁰⁴ KTÁL, F. П-1. op. 1. od. zb. 1783. 58. p.

¹⁰⁵ KTÁL, F. 1. op. 1. delo Nr. 2639. 1–151. p.

¹⁰⁶ Білоусов В. et al: Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. Ужгород. 1980. 189. p.

¹⁰⁷ OFICINSZKIJ, Román: Népeségmozgás és identitás, In: *Kárpátalja 1919–2009...*, 257–260. p.

panelépületekben telepítettek le, megváltoztatva ezzel városi lakosság összetételét. A káderpolitikának köszönhetően számos vezető beosztású idegen szakember lett vidékünkön gyárigazgató, kolhozelnök, igazgató.

Minden előrelépésért, kisebb-nagyobb sikerért a rendszert éltették és dicsőítették a szocializmust, hálából pedig a gyárak, üzemek, kolhozok munkásai még nagyobb normák vállalásával ünnepezték a sikert. A legmagasabb állami kitüntetések: Munka Vörös Zászlaja, Lenin, Októberi Forradalom rendjelek voltak, de magas teljesítmény kellett az Októberi Forradalom Rendjel lovagja cím megszerzéséhez is. A legismertebb kitüntetettek Ladányi Hanna és Jurij Pitra voltak.¹⁰⁸ A verseny tehát nem csak vállalati, hanem egyéni szinten is zajlott. A sztahanovista mozgalom is óriási mértékeket öltött.¹⁰⁹

Az első hivatalos népszámlálást a Szovjetunióban 1959. január 15–22. között tartották. Az 1958. június 3-án kelt, az UKP Kárpátaljai Megyei Végrehajtó Bizottsága részére a Kárpátaljai Területi Statisztikai Hivatal vezetője, Sztrigin által készített előzetes adatok szerint a vidék lakossága 922 808 fő volt. Ebből 144 894 fő magyar nemzetiségű.¹¹⁰ A lezajlott népszámlálás adatai alapján azonban Kárpátalja lakossága 920 200 fő – más adatok szerint 920 173 fő¹¹¹ – volt, ami az 1950. évi hivatalos népszámlálás adataihoz képest 112 800 fős, azaz 14%-os népességszám növekedést jelentett.¹¹² A legnagyobb arányban az ukránok képviselték magukat a megye nemzetiségei közül, 693 929 fős számukkal a lakosság 74,6%-át alkották. A magyarok száma 146 972 fő, azaz 15,8%-al arányukat tekintve a második helyen álltak.¹¹³ Más forrás szerint a magyar lakosság száma 154 738 fő volt.¹¹⁴ Az oroszok száma a bevándorlásnak köszönhetően nőtt, arányuk 3,2% volt, azaz 29 766 fő, akik főként városokban éltek, legtöbben Ungváron. A Szovjetunió más tagköztársaságai-
ból is költöztek Kárpátaljára, legnagyobb számban a beloruszok, így az ő szá-

¹⁰⁸ KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 99. 1–73. p.; KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 327. 1–100. p.; KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 90. 1–25. p.

¹⁰⁹ KTÁL, F. 1., op. 1. delo Nr. 2533. 1–136. p.

¹¹⁰ KTÁL, F. 1. op. 1. delo Nr. 3457. 10–11. p.

¹¹¹ VEHES–MOLNÁR D.–MOLNÁR–OSZTAPEC–OFCINSZKIJ–TOKAR–FEDINEC–CSERNICKÓ: *i.m.*, 154. p.

¹¹² MOLNÁR D. István: *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*, MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Kalligram, Budapest, 2018, 104. p.

¹¹³ MOLNÁR D. István: *A hatalomváltások hatása Kárpátalja népességszámának alakulására 1869-től napjainkig*, Egyetemi doktori (Phd) értekezés, Debreceni Egyetem, Természet-tudományi Doktori Tanács, Földtudományok Doktori Iskola, Debrecen, 2013, 57. p., <[https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/169062/Moln%
E1r_D_Istv%
E1n_%C9rtekez%E9s-t.pdf;jsessionid=34322CD0A1F6CDDDB636361CB4F7E-B69E?sequence=6](https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/169062/Moln%E1r_D_Istv%E1n_%C9rtekez%E9s-t.pdf;jsessionid=34322CD0A1F6CDDDB636361CB4F7E-B69E?sequence=6)> (letöltve: 2022. 01. 02.).

¹¹⁴ DUPKA György: *Autonóm-törekvések Kárpátalján*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2004, 104. p.

muk meghaladta a 900 főt.¹¹⁵ Több szakértő szerint a magyarok száma nem fedi a valóságot az 1959-es népszámlálás esetében, mivel a szovjet hatóságok atrocitásai miatt, – etnikai alapon történő meghurcoltatás, a málenkij robot, a donbászi munkaszolgálat, a vallási üldözések – vagy éppen a munkahelyi elhelyezkedés az előbbre jutás reményében, a továbbtanulási lehetőség esélyének javítása miatt a magyarok többen ukrán vagy más nemzetiségűnek vallottak magukat.

A következő szovjet népszámlálást 1970-ben tartották. A megye lakosságának száma ekkor 1 056 799 fő, ennek 76,5% ukrán, 13% magyar nemzetiségű (151 949 fő) volt, az oroszok száma pedig 35 189-re nőtt.

Az 1979-es népszámláláskor Kárpátalján 1 155 759 fő élt. Közülük 898 606 ukrán, 158 446 fő magyar, 41 713 orosz nemzetiségű volt.

A soron következő 1989-es népszámlálási adatok alapján Kárpátalja lakosságának száma 1 245 618.¹¹⁶

Az utolsó népszámlálást Kárpátalján 2001 decemberében tartották.¹¹⁷ Ennek értelmében terület lakosainak száma 1 254 614 fő.¹¹⁸ Ezen népszámláláskor a megyében több mint 100 nemzetiség képviseltette magát, de csak 8 aránya haladta meg az össznépességen belül a 0,1%-ot. Az ukránok száma 1 010 127 (80,5%), a magyarok száma 151 516 (12,1%), az oroszok száma pedig 30 993 (2,5%) volt.¹¹⁹

Kárpátalja és a szomszédos országok

Mivel Kárpátalja a Szovjetunió legnyugatibb régiója volt, ráadásul négy országgal határos, fontos szerepet töltött be a Szovjetunió kapcsolataiban. Az ötvenes évek elején szerteágazó határmenti kapcsolatok alakultak ki Kárpátalja és a környező országok között, ami érintette a mezőgazdaságot, sportot¹²⁰, kultúrát¹²¹, egészségügyet, ipart, szinte minden gazdasági és társadalmi terü-

¹¹⁵ MOLNÁR D. István: *Perifériáról perifériára...*, 57. p.

¹¹⁶ Uő.: *A hatalomváltások hatása...*, 58–59. p.

¹¹⁷ Uo., 67. p.

¹¹⁸ Uo., 78. p.

¹¹⁹ Uo., 90–91. p.

¹²⁰ L. például: „A Kossuth Lajos Tudományegyetem és az Orvosi Kar KISZ Egyesülete meghívja az Ungvári Állami Egyetem férfi röplabdacsapatát baráti röplabdamerkőzések megrendezése céljából, amelyekre országunk felszabadításának 15. évfordulója alkalmából kerül sor 1960. április 30-án és május 1-jén. Kérem Rektor elvtársat, szíveskedjen engedélyezni, és járjon közbe annak érdekében, hogy a férfi röplabdacsapat ide utazhasson. 1960.03.31. Prof. dr. Sulan Béla, a Kossuth Lajos Tudományegyetem Rektora [...].”, KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 76. 1. p.

¹²¹ L. például: „A Kelet-Szlovákiai terület és Kárpátalja megye közötti határ menti baráti kapcsolatok tervében a korábban egyeztetettek szerint, 1964. 08. 28. – 09. 02. közötti

letet, különböző ünnepeket.¹²² Folyamatosan szomszéd-sági-baráti találkozók tartottak és egymáshoz tapasztalatcserére munkadelegációk érkeztek.¹²³

Fejlődött a turizmus.¹²⁴ Többek között 18 speciális, úgynevezett „barátság vonat külföldi turistáknak”, 7 „barátság szovjet turistákkal” vonat is működött, amelyek szovjet turistákat szállítottak a Csehszlovák Szocialista Köztársaságba és a Magyar Népköztársaságba, 112 magyar és cseh nyelvű tolmács segítségével.¹²⁵ A fejlesztéseknek köszönhetően 1960 első felében 42 233 turista látogatott a megyébe 26 különböző országból.¹²⁶ A rokonlátogatást külön kategóriába sorolták és külön nyilvántartották, 1960-ban például Kárpátaljára rokonlátogatás céljából 5451 fő utazott.¹²⁷

A turizmus további fellendítésére 1962-ben átadták a Moszkva–Kijev–Lemberg–Ungvár–Budapest–Prága vasúti fővonalat is.¹²⁸ 1962. május 12-én a Szovjetunió Minisztertanácsának 1156. számú rendelete értelmében Csap városában be- és kiutazási ellenőrzési pontot állítottak fel a külföldi autósturisták számára a Magyar Népköztársaság–Csap–Ungvár–Kijev útszakaszra.¹²⁹ Fejlesztették az út- és vasúti hálózatot, a Csap–Záhony nemzetközi vasúti átkelőt és többek között a Talabor–Nagyág Vízerművet.¹³⁰ Az 1980-as moszkvai olimpiára adták át az új Csap–Kijev országutat, mellyel együtt már 3000 km aszfaltozott utat használhattak Kárpátalján.¹³¹

---

időszakra kérjük, küldjék el hozzánk a Kárpátaljai Állami Érdemes Népi Kórust a Szlovák nemzeti felkelés XX. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségre [...]. Küldjük Kárpátalja megyébe (USZSZK) az eperjesi Piddukljanszki Állami Népi Együttest arra az időszakra, amit kárpátaljai elvtársaink megállapítanak [...]. Hlebec, a Kelet-Szlovákiai Területi Kommunista Párt első titkára.”, KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 694. 4. p.

¹²² L. például.: „A Magyar Szocialista Munkáspárt Mátészalkai Járási Bizottsága, meghívja a Kárpátalja megyei Szolyvai járás vezetőit három napra a nemzeti ünnep, Magyarország felszabadításának 15. évfordulója megünneplésére. Az MSZMP Központi Bizottsága valamint az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottsága a javaslatot jóváhagyta. Az UKP Kárpátaljai Megyei Bizottsága arra való tekintettel, hogy Kárpátalja megyei Szolyvai járása és a szomszédos Szabolcs-Szatmár megye Mátészalkai járása közötti hagyományos baráti kapcsolat áll fenn, célszerűnek tartja egy három fős delegáció kiküldését három napra, április 3-5. között, Mátészalkára. Az UKP Kárpátaljai Megyei Bizottságának titkára, Scserbak P., 1960.03.24.”, KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 76. 2. p.

¹²³ KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 78. 1-115. p., KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 189. 1-45. p., KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 406. 1-35. p., KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 694. 1-34. p.

¹²⁴ KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 746. 1-48. p.

¹²⁵ KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 85. 23-24. p.

¹²⁶ KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 85. 25. p.

¹²⁷ KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 85. 29. p.

¹²⁸ KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 407. 6. p.

¹²⁹ KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 555. 1. p.

¹³⁰ Többek között: KTÁL, F. 1. op. 1. delo Nr. 2311. 1-103. p.; KTÁL, F. 1. op. 1. delo Nr. 2310. 1-57. p.; KTÁL, F. 1. op. 1. delo Nr. 2449. 1-6. p. stb.

¹³¹ OFICINSZKIJ: Iparosítás..., 266. p.

Átmenet a hruscsovi érából a brezsnyevibe

Az 1961 októberében, a SZKP XXII. kongresszusán elfogadott pártprogram egy új irányvonalat hirdetett a nemzetiségi kérdésben: „A nemzetiségek és nemzetek közeledéséhez hozzájárul a kulturépítés, az ideológiai munka. Fokozódik a szellemi értékek kölcsönös kicserélése. Mindez a kommunista társadalom egységes össznépi kultúrájának kialakításához vezet a jövőben.”¹³² „Az általánosan kibontakozó kommunista építés új szakaszt jelent a nemzetiségi kapcsolatok fejlődése területén a Szovjetunióban. A kommunizmus építésének folyamatát a nemzetiségek további közeledése és teljes egységük elérése jellemzi. A nemzetiségi, különösképpen pedig a nyelvi különbségek elmosódása azonban sokkal hosszabb folyamat, mint az osztályhatárok megszűnése.”¹³³ „A nemzetiségi különbségek megszűnése objektív történelmi tényező, amelynek progresszív jellege van. Ez a folyamat azonban nagyon hosszadalmas, és annak erőltetett gyorsítása csak a káros nacionalista csökevények újjászületéséhez vezethet.”¹³⁴ Az ideológiai munkát még magasabb szintre emelték a nemzetek „közeledésének” érdekében.¹³⁵

Kétségtelenül történtek kisebb-nagyobb lépések a magyarokat addig ért sérelmek orvoslása érdekében főleg az oktatás terén, de a hivatalokban az ügyintézés például még mindig főleg orosz nyelven folyt, az üzemek, gazdaságok vezetői között csak elvétve akadt magyar nemzetiségű szakember stb., ami elégedetlenségnek adott okot a magyarok körében, a változtatásokra lépéseket tenni, szót emelni azonban egészen 1963-ig senki sem mert.

Az olvadás időszakában történt számos pozitívum mellett, Hruscsov sokszor érthetetlen, nem egyszer ellentmondásos és átgondolatlan rendeletet, határozatot adott ki és reformot hajtott végre, emellett a reformkorszak újra-központosításba ment át, ami a bukását okozta.¹³⁶ 1964 októberében Ny. Sz. Hruscsovot a Központi Bizottság elnöksége felmentette minden tisztségéből. A KB első titkára az akkor 58 éves ukrajnai Leonyid Iljics Brezsnyev, a Minisztertanács elnöke Alekszej Nyikolajevics Koszigin, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke Ny. Podgornij lett.¹³⁷ Brezsnyevre azért esett a

¹³² „A Szovjetunió Kommunista Pártja programjáról Hruscsov N. Sz. elvtárs, az SZKP KB első titkárának beszámolója a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusán 1961. október 18-án”, *Vörös Zászló*, 1961. október 21., 17. évf., 127. (2039.) sz., 1–3. p.

¹³³ Az SZKP új programtervezete, *Népszabadság*, 1961. augusztus 1., XIX. évf., 181.sz., 3–5. p.

¹³⁴ CSANÁDI: *i.m.*, 243–244. p.

¹³⁵ KTAL, F. 1. op. 6. delo Nr. 783. 1–131. p.

¹³⁶ KRAUSZ Tamás: Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa országai a második világháború után. Szovjetunió (1945–1991). In: NÉMETH István (szerk.): *20. századi egyetemes történet – I. kötet, Európa*, Osiris, Budapest, 2005, 373–374. p.

¹³⁷ HELLER, Mihail – NYEKRICS, Alekszandr: *Orosz történelem – A Szovjetunió története, II. kötet*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 533. p.

választás, mivel úgy tűnt ő a leggyengébb politikus és neki van a legkevesebb gyakorlata is, így a többi esélyes úgy vélte, őt később könnyű lesz irányítani. A szovjet vezetés két irányt képviselt, így voltak, akik a sztálinizmushoz akartak visszatérni, mások a hrucsovi politikát kívánták folytatni, de a szélsőségeket elkerülve. Brezsnyev azonban egyik irányvonalhoz sem tartozott, ezért őt mindkét tábor elfogadta, saját céljuk elérését, terveik megvalósítását remélve tőle.

1967-re Brezsnyev eltávolította politikai ellenfeleit, vezetősékekbe saját embereit ültette. Így például a KGB élére J. Andropov került. Igyekeztek eltörölni Hruscsov decentralizációs mindenre kiterjedő (közigazgatás, párt-szervezetek, mezőgazdaság, ipar) reformjait, amik elbizonytalanították a nomenklatúrát és a társadalmat is, azonban érezhető volt, hogy a Hruscsov-éra előtti időszakra már nem lehet visszatérni, hogy a szovjet rendszer ideológiai válságban van és hogy a rendíthetetlen szovjet betonfalón már sok a repedés.

1965. június 29-én, alapos előkészületeket követően, megünnepelték a szovjet–csehszlovák egyezmény aláírásának 20. évfordulóját, ami „Kárpátalját örökre a hatalmas Szovjetunióhoz csatolta.”¹³⁸ 1965 májusában az Ungvári Állami Egyetemen jubileumi tudományos konferenciát tartottak. 1965 május–júniusa folyamán a kulturális intézményekben, iskolákban, kolhozokban, egyéb intézményekben tematikus és irodalmi eseteket, találkozót tartottak a témában. A *Kárpáti Igaz Szó* és a járási újságok pedig rendszeresen közöltek anyagokat ennek a „magasztos jubileumnak”¹³⁹ szentelve. Ünnepléses ülésekre kertül sor június második felében megyei, járási, városi szinten, ahová delegációk érkeztek Moszkvából, Csernyivci megyéből, az Észak-Oszét Köztársaságból, Csehszlovákia Kelet-Szlovák területéről, a Magyar Népköztársaság Szabolcs-Szatmár megyéjéből.¹⁴⁰

Az 1967–1968-as évek az októberi forradalom és a Kommunista Párt fennállásának 50. évfordulója megünneplésének jegyében zajlott.¹⁴¹ Többek között 1967. szeptember 16–17-én ennek tiszteletére szervezték meg a IV. Beregszászi kerületi nemzetközi barátsági fesztivált, hangversennyel egybekötve,¹⁴² vagy az 1968-ban megtartott V. Kerületi Nemzetközi Népek Barátsága fesztivált.¹⁴³ Természetesen valamennyi ünnepség politikai tartalommal volt megtöltve.

¹³⁸ KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 806. 1. p.

¹³⁹ KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 806. 7. p.

¹⁴⁰ KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 806. 7. p.

¹⁴¹ KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 1073. 1–93. p.; KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 1077. 1–141. p.; KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 1083. 1–122. p.; KTÁL, F. 1. op. 5. delo Nr. 1086. 1–5. p.

¹⁴² *Vörös Zászló*, 1967. szeptember 16., 23. évf., 111. (2991). sz., 1. p., valamint „A testvériség zászlaja alatt. A IV. kerületi nemzetközi barátsági fesztivál ünneplése Berehováron.”, *Vörös Zászló*, 1967. szeptember 17., 23. évf., 112. (2992). sz., 1–4. p.

¹⁴³ Az V. kerületi nemzetközi Barátságfesztivál megünneplése Berehováron, *Vörös Zászló*, 1968. október 29., 128. (3162). sz., 4. p.

Csehszlovákiai események

1968 elején az egész világ a Csehszlovákiában zajló eseményekre figyelt, ahol a sztálinista Antonín Novotný helyett januárban Alekszandr Dubčeket választották meg a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága első titkárává, aki „ember arcú” szocialista rendszert szeretett volna kialakítani az országban. Brezsnyev februárban emiatt Prágába utazott és mivel nem járt sikerrel összehívták Budapesten február 26-án a kommunista- és munkáspártok konzultatív tanácsát¹⁴⁴, áprilisban pedig ugyanott azok nemzetközi tanácskozását. Az 1956-os események hatására a Szovjetunió előre felkészült a csehszlovákiai eseményekbe való beavatkozásra. Természetesen a szovjet birodalom határán fekvő Kárpátaljának most is jelentős szerep jutott. Behívták a tartalékosokat, akik ezután napokon át beöltözve, készenlétben várták a parancsot, a kaszárnyát nem hagyhatták el. Háromhavonta cserélődtek, mivel törvény írta elő, hogy a tartalékosokat legfeljebb három hónapig lehet távol tartani otthonuktól. Emellett kolhozisták, orvosok, tanírók, mérnökök stb. is voltak a behívottak között, távol maradva a munkahelyüktől, ami külön gondot okozott. 1968. július 29. és augusztus 1. között zajlott a csehszlovákiai területen, a határ közelében fekvő Tiszacsernyőben az SZKP KB Politbűrója és a Csehszlovák Kommunista Párt Elnökségének tanácskozása.¹⁴⁵ A szovjet küldöttség bázisa Csapon volt, ahonnan minden nap különvonattal érkeztek a tárgyalásra, ami végül egy semmitmondó nyilatkozattal zárult és Csehszlovákiában tovább zajlott a társadalom megreformálása, az „ember arcú” szocializmus építése. Ezért Brezsnyev durván beavatkozva az ország belügyébe, 1968. augusztus 21-én, hajnalban átlépte a határt Bulgária,

¹⁴⁴ Közlemény a kommunista- és munkáspártok konzultatív találkozójáról, *Dél-Magyarország*, 1968. március 6., 58. évf., 55. sz., 1-2. p.

¹⁴⁵ Az SZKP KB Politikai Bizottsága és a CSKP KB Elnöksége között Ciefna nad Tisouban lefolytatott tárgyalások, valamint a szocialista országok kommunista és munkáspártjai képviselői bratislavai tanácskozásának eredményeiről, *Vörös Zászló*, 1968. augusztus 8., 93. (3127). sz., 1. p. Részlet: „Az SZKP KB Politikai Bizottsága a bratislavai tanácskozás nyilatkozatát, e tanácskozáson részt vett pártok egységes álláspontja kifejezésének tekinti, amely megfelel a szocialista országok érdekeinek, közöttük az együttműködés elvszerű marxista-leninista alapon történő fejlesztése, népeink között a barátság megszilárdítása érdekeinek, meghatározza a szocializmus további fejlesztésének és megszilárdításának útjait, minden országban és a szocialista országok közösségében. Az SZKP KB nagyra értékeli a tanácskozás résztvevőinek ama következtetését, hogy a szocializmus pozícióinak megszilárdításában és az imperializmus ármánykodásainak visszaverésében a marxizmus-leninizmushoz való hűség, a néptömegeknek a szocializmus, a proletár internacionalizmus szellemében történő nevelése, a burzsoá ideológia, minden antiszocialista erő elleni kérelhetetlen harc képezi a siker zálogát. A nyilatkozat tételeinek valóra váltása a testvérpártok elsőrendű nemzetközi feladata. Az SZKP hűen a marxizmus-leninizmushoz a maga részéről mindent megtesz e magas, nemes feladat megvalósítása érdekében.”

a Magyar Népköztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság, a Lengyel Népköztársaság néhány alakulatával és megkezdte a megszállást, azzal az indokkal, hogy Csehszlovákia több párt- és államtényezője kérte, hogy védjék meg a szocialista rendszert.¹⁴⁶ Aki azonban azokban az órákban, napokban a csehszlovák rádiót hallgatta, vagy a televíziót nézte, az ellenkezőjéről győződhetett meg és a levéltári forrásokból tudjuk, hogy ezzel ők is tisztában voltak.¹⁴⁷ Egyedül az akkor létrejött Vltava rádióállomás közvetített mást.¹⁴⁸ A kárpátaljai visszaemlékezők ugyanakkor a televízió képernyőin látták a szovjet tankok vonulását Prága irányába és azt sem zárják ki, hogy ez a rádió Kárpátaljáról sugározta adásait. Elmondásuk szerint Bátyú, Szernye, Gut, Gorond, Izsnyéte területén (főként erdős részekben) katonai alakulatok voltak. Emellett a kárpátaljaiakból is összeverbuváltak egy katonai alakulatot. Ezek

¹⁴⁶ A TASZSZ nyilatkozata, *Vörös Zászló*, 1968. augusztus 22., 99. (3133). sz., 1. p. Részlet: „[...] Csehszlovák Szocialista Köztársaság párt- és állam tényezői kérésrel fordultak a Szovjetunióhoz és a többi szövetséges államhoz, hogy azok haladéktalanul nyújtsanak segítséget a testvér csehszlovák népnek, beleértve a fegyveres erőkkel történő segítséget is. Ezt a felhívást az a veszély váltotta ki, amely a Csehszlovákiában fennálló szocialista rendszert és az alkotmány által létrehozott államiséget fenyegeti az ellenforradalmi erők részéről, melyek összeesküdtek a szocializmus iránt ellenséges külföldi erőkkel [...] A szovjet kormány és a szövetséges országok – a Bolgár Népköztársaság, a Magyar Népköztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság és a Lengyel Népköztársaság kormányai, az elszakíthatatlan barátság és együttműködés alapelveiből kiindulva és a fennálló szerződési kötelezettségeknek megfelelően elhatározták, hogy teljesítik a fent említett kérést a testvéri csehszlovák népnek való megfelelő segítségnyújtásról. A szovjet katonai egységek a felsorolt szövetséges országok katonai egységeivel együtt augusztus 21-én Csehszlovákia területére léptek. Az egységeket azonnal kivonják a CSSZSZK-ból, amint eloszlatják Csehszlovákiában a szocializmus vívmányait fenyegető veszélyt, a szocialista tábor országainak biztonságát fenyegető veszélyt és a törvényes hatóságok úgy fogják vélni, hogy ezen katonai egységek további ott tartózkodására nincs szükség. A megkezdett műveletek nem irányulnak egyetlenegy ország ellen sem és semmilyen mértékben sem sértik egyetlen állam érdekeit sem. Azok a béke célját szolgálják és a béke megszilárdításáról való gondoskodás diktálta azokat. A testvér országok szilárdan és határozottan szembe állítják bármely külföldi veszéllyel szemben megbonthatatlan szolidaritásukat. Senkinek és soha sem fogják megengedni kiszakítani a szocialista közösség egyetlen láncszemét sem [...]”

¹⁴⁷ KTÁL, F. 1. op. 6. delo Nr. 55. 1-140. p.

¹⁴⁸ Új csehszlovák rádióállomás, *Vörös Zászló*, 1968. augusztus 22., 99. (3133). sz., 1. p. Részlet: „[...] augusztus 21. (TASZSZ). Csehszlovákiában működni kezdett egy új rádióállomás, a „Vltava”. Első adásában a rádióállomás közölte, hogy fontos közleményeket és kommentárokat fog közvetíteni a legaktuálisabb témákról. A „Vltava” rádióállomás felhívást közvetített a csehszlovák néphadsereg katonáihoz és tisztjeihez és felszólította őket, mindenben segítsék elő és támogassák a szocialista országok csapatait, melyek azért léptek Csehszlovákia területére, hogy a szocializmus vívmányait védelmezzék. Az ellenforradalom támadásának veszélye előtt, hangsúlyozza a felhívás, nem szabad elmulasztani egy percet sem.”

Kassán, Rozsnyón, Rimaszombaton keresztül Ceske Budejovicéig haladtak és október végéig tartózkodtak Csehszlovákia területén.¹⁴⁹ A szovjet hatóságok jóval a katonai incidens után is szemmel tartották a szovjet-csehszlovák határsáv településeit, a határon találkozókat, egyeztetéseket, helyzetjelentéseket tartottak a Csehszlovákiában történő folyamatokról.¹⁵⁰ A megyei járási, városi pártbizottságok pedig gyűléseket szerveztek, ahol saját szemszögükből magyarázták meg a Csehszlovákiában történeteket és jelentettek a kárpátaljai lakosság hangulatáról, véleményéről.¹⁵¹

A prágai tavasz után minden kárpátaljai járásnak kötelezővé tették, hogy baráti kapcsolatokat építsen ki egy-egy kelet-szlovákiai járással.¹⁵² Ezek közül sok igazi barátság és példaértékű együttműködés is kialakult.¹⁵³

A szovjet hadseregben katonai szolgálatot teljesítő kárpátaljaiak a csehszlovákiai bevonulást követően hazatértek és közülük voltak, akik megosztották a helybeliekkel az ott látottakat, tapasztaltakat, valós tényeket, ami

¹⁴⁹ CSANÁDI: *i.m.*, 257. p.

¹⁵⁰ Részlet a 27. határkirendeltség vezetője, A. Romanenko alezredes jelentéséből, 1969. április 19. „[...] A megszerzett információk szerint az ellenforradalmárok egy szocialista ellenes felkelésre készülnek, Nemzetközi Munka Ünnepe, 1969. május 1-én. 1969. április 18-án a Töketeres járási rendőrségen kiképzési gyakorlatokat végeztek, amelyeken a tüntetések szétosztatásának tűzoltóautók felhasználásával történő módszereit próbálták ki; A regionális rendőrségen tartott ülésen olyan utasítást adtak ki, amely megtiltja a PRÁGA várossal kapcsolatos bármilyen kérdés továbbítását; [...] A jobboldali erők, amelyek folyamatosan taktikát változtatnak, augusztus 21-én vagy az azt követő napokban számos intézkedést terveznek végrehajtani, amelyek célja a párt vezetőinek diszkriminációja (G. Husák, V. Bilyák, V., Szadovszkij és mások), illetve L. Szvoboda köztársasági elnök tevékenysége a Szovjetunióval kötött barátság ellen, illetve képviselői pozíciójának kompromittálása, stb. A KGB határozott világos utasításokat hozott: megakadályozza az említett tervet és az országban biztosítja a rendet és a normalizálja a munkaszervezést. E célból a köz- és állambiztonsági szervek, Csehszlovákia fegyveres erői augusztus 18-án 16 órától augusztus 22-én 16 óráig, valamint augusztus 25-től augusztus 27-ig (a szlovák népfelkelés 25. évfordulója kapcsán) fokozott harcászultságba lépnek, ami gyakorlatilag a következőket jelenti: - a szervek személyzetének 50%-a laktanyákban kell állomásoznia; - a személyzet legfeljebb 10%-a maradhat szabadságon; - erősített járőrözés a hadsereg és népi rendőrség különítményeinek bevonásával; - ügyelet létrehozása a vállalkozásoknál és intézményeknél; - a cselekvéshez szükséges tartalékok behívása; - speciális képzések létrehozása az alkalmazottak számára a taktikai műveletekről. Ugyanezeket az intézkedéseket hajtják végre a csehszlovák-szovjet határon található előőrökön. A személyzeti struktúrában nincs változás. [...] Csehszlovákia tisztjei szerint a kelet-szlovákiai tartományon belül normalizálódik a helyzet, bár az utóbbi időben 3 embert tartóztattak le antiszocialista tevékenység miatt, 14 személy ellen indítottak büntetőeljárást, amelyek vizsgálata folyamatban van. [...]” KTÁL, F. 1. op. 6. delo Nr. 203. 49-51. p.

¹⁵¹ KTÁL, F. 1. op. 6. delo Nr. 79. 72-73. p., valamint KTÁL, F. 1. op. 6. delo Nr.55. 117-140. p.

¹⁵² KTÁL, F. 1. op. 6. delo Nr. 122. 1-6. p.

¹⁵³ CSANÁDI: *i.m.*, 258. p.

újra rávilágított arra az igazságra, hogy a rendszer diktatórikus, hazug, és a kisebbségi nemzetiségi létet is fenyegeti. A főként fiatal magyar értelmiségiek ismerték fel, hogy ha nem cselekszenek, a kárpátaljai magyarság érdekeit semmibe veszik, teljesen megsemmisítik.¹⁵⁴ Azonban a tehetetlenség miatt hamarosan a legtöbben újra engedelmes *szovjet magyarok* lettek.¹⁵⁵

Az 1970-es év a Lenin-centenárium jegyében telt.¹⁵⁶ Számptalan ünnepség, műkedvelő seregszemle, konferencia, találkozó, rendezvény, Lenin-centenárium emlékérem átadás stb. volt.¹⁵⁷ De nagy figyelmet fordítottak az „újraegyesülés” 25. évfordulójának is.¹⁵⁸ 1971–1972-ben a Szovjetunió fennállásának 50-ik¹⁵⁹, 1982-ben pedig a 60. évfordulóját, 1977-ben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulóját méltatták hasonló módon.¹⁶⁰ Ez utóbbi jubileum kapcsán elfogadták az új alkotmányt, melynek értelmében felépült a „fejlett szocialista társadalom”. Az alkotmány szerint a Szovjetunióban nemzetek és népek éltek, azaz különbséget tettek nemzetiségek között azért, hogy valamely közösséget nemzetnek, a másikat népnek tartották. Látható volt az is, hogy a deportáltak és azok, akiknek van anyaországa, autonómiát nem kaphatnak. Az alkotmány nem deklarálta az államnyelvet, azaz államnyelv a Szovjetunióban nem volt. A „nemzetek közötti érintkezés” nyelve az orosz lett, amit a 70-es években *oroszosításként* éltek meg a Szovjetunió nemzetiségei.¹⁶¹

A hetvenes évek első felében a Nyugat mély válságba került. Felborult a második világháború után kialakult gazdasági és politikai világrend, megkérdőjeleződött az amerikai dollár szerepe és az Egyesült Államok világhegemóniája. Magasra szökött az infláció, és megtorpant a gyors gazdasági fejlődés, amelynek legfontosabb oka a két olajválság volt.¹⁶² Mindeközben az 1970-es évek elején, a nyugat-szibériai olajmezőkön nagymennyiségű kőolajat és földgázt találtak. Megkezdődött azok gyors kitermelése, kőolaj- és földgázveze-

¹⁵⁴ CZÉBELY: *i.m.*, 257–258. p.

¹⁵⁵ A brezsnyevi érában törekedtek az egységes szovjet ember kialakítására, ami Kárpátalján a „szovjet magyarok” új fogalom bevezetésének erőltetésével járt együtt, amit kiegészítettek a „burzsoá magyar nacionalista” mozgalom elleni küzdelemmel és a vallásellenes propagandával. BOTLIK József: *A hűség csapdájában. Kovács Vilmos (1927–1977) emlékének*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2003, 90. p.

¹⁵⁶ KTÁL, F. 1. op. 6. delo Nr. 713. 43–49. p.

¹⁵⁷ KTÁL, F. 1. op. 6. delo Nr. 356. 1–51. p.

¹⁵⁸ KTÁL, F. 1. op. 6. delo Nr. 354. 1–162. p.; KTÁL, F. 1. op. 6. delo Nr. 355. 1–162. 1–80. p.

¹⁵⁹ KTÁL, F. 1. op. 6. delo Nr. 713. 27–32. p.

¹⁶⁰ KTÁL, F. 1. op. 9. delo Nr. 224. 1–51. p.; KTÁL, F. 1. op. 9. delo Nr. 316. 1–48. p.; KTÁL, F. 1. op. 10. delo Nr. 153. 1–168. p.

¹⁶¹ BREZOVICS László: *A '70-es évek Szovjetuniója*, In: DARCSI Karolina – DOBOS Sándor (szerk.): *„A 72-es beadvány”. Nemzetiségi és oktatáspolitikai a '60–'70-es években a Szovjetunióban*, PoliPrint, Ungvár, 2013, 32. p.

¹⁶² ÁGH Attila: *A demokratizálás útvesztői, Valóság*, 33. évf., 1990/11. szám, 30–43. p.

tékek megépítése és a nyersanyagok Nyugatra exportálása.¹⁶³ 1975. március 16-án kapcsolták össze és helyezték üzembe a Testvériség gázvezeték első szakaszát a szovjet–magyar határon, melynek köszönhetően a szovjet földgáz eljutott többek között Észak-Magyarország ipari vidékeire és Miskolcra. Az átadón személyesen volt jelen Szorokin Alekszej, a Szovjetunió kőolaj- és gázipari, építésügyi miniszterének helyettese és Simon Pál, a Magyar Népköztársaság nehézipari miniszterének helyettese és sok más magas rangú vezető.¹⁶⁴ Működött a Barátság Kőolajvezeték és a Béke Villamos Távvezeték is.¹⁶⁵ Az ezekből befolyó haszonból nőtt az életszínvonal, magasabbak lettek a fizetések, a nyugdíj, a kulturális élet lendületet vett.¹⁶⁶ A szovjet történelemben megkezdődött a pangás időszaka. Kárpátalja esetében azonban ez az időszak a nemzeti kinyilatkoztatások első igazi jeleit hozta főként az irodalmon, kultúrán keresztül.

Szovjetunió súlyos problémák terhével lépett az 1980-as évekbe. A fejlődés dinamikája csökkent, a gazdaság túlfeszített volt, az életszínvonal stagnált. Szintén nagy nehézségeket éltek át varsói szerződésbeli szövetségesek. A konfrontáció szintje a világban továbbra is viszonylag magas volt. Kétségtelenül felvetődött a reformok bevezetésének, a fejlődés tartalékai feltárásának szükségessége. 1985 tavaszán Moszkvában egy fiatal és ambiciózus politikus, Mihail Gorbacsov került hatalomra. tevékenységében két irányzat érvényesült (legalábbis kezdetben): törekvés a politika megújítására, minden elavult és konzervatív megváltoztatására, valamint egyidejűleg ragaszkodás a háború utáni időszak tradícióihoz, a politikai irányvonal folyamatossága megőrzésének óhaja. Megkezdődött a reformok időszaka: az uszkorenyije (azaz: a gyorsítás), a peresztrojka (azaz: az átalakítás), a glasznoszty (vagyis: a nyíltság). E jelszavakat zászlájára tűzve, az élet minden területét áthatni kívánó új politikát valósított meg a szokatlanul fiatal SZKP főtitkár. Ezek már azonban az addigra tarthatatlanná váló helyzeten nem segíthettek érdemlegesen, s 1991 végén megszűnt létezni a nagybirodalom. A külpolitikában nevéhez fűződik a Kelet és a Nyugat közeledése, az afganisztáni kivonulás, s nem utolsósorban a szakítás a Brezsnjev-doktrínával, a tábor elengedése. A szétesés folyamatát ráadásul csak erősítette a csernobili katasztrófa.¹⁶⁷

Az 1986. április 26-án bekövetkezett Csernobili atomerőmű-balesetről a kárpátaljai sajtó mélyen hallgatott. Azonban az emberekhez, ha később is, de eljutott e tény, sőt a Beregszászi járásban az a hír terjedt, miszerint a konzervgyárban a Csernobilhoz közel eső területekről sugárszennyezett almát szállí-

¹⁶³ BRENZOVICS: *A '70-es évek Szovjetuniója...*, 32. p.

¹⁶⁴ *Vörös Zászló*, 1975. március 18., 33. (4141). sz., 1. p.

¹⁶⁵ OFICINSZKIJ: *Iparosítás...*, 266. p.

¹⁶⁶ BRENZOVICS: *A '70-es évek Szovjetuniója...*, 31. p.

¹⁶⁷ MUSZATOV, Valerij: Gorbacsov politikájának metamorfózisa és a szocialista országok, *Történelmi Szemle*, 2009, 51.évf., 1. szám, 127–144. p.

tottak. A nyugtalanság csitítására vizsgálatokat végeztek, és az elemzések azt mutatták, hogy a megengedettnél „hússzor kisebb a radioaktivitás szintje az említett gyümölcsben.” A beregszászi járásban, a szakértők – Popliko Ljudmila, a Területi Agrokémiai Tervező és Kutatóállomás főtoxikológusa, Tóth Ferenc, ugyanezen állomás munkatársa, a Járások toxikológiai és dozimetriai szakembereinek csoportvezetője, valamint Dalmay Tibor, a járási közegészség- és járványügyi toxikológusa által készített elemzés szerint 1986. május 6-án jelentkeztek az első *tünetek* a Bótrágy–Rákos–Ungvár–Csap négyszögben, körülbelül 2–3 hétig, azaz úgy 400 órán keresztül a természetes háttérsugárzás tízszeresét mérték a szakemberek. Állításuk szerint ilyen érték mellett az ott lakók 3000 óra alatt kapták volna meg a 0,5 röntgenes évi „normát”.¹⁶⁸ A katasztrófa igazi hatásainak eltitkolása nem volt meglepő, a tények takargatása, szépítése, pozitív eredmények fitogtatása a teljes szovjet időszakra jellemző volt.

¹⁶⁸ BIRÓ László: Mit iszunk, mit eszünk, milyenek a földjeink?, *Vörös Zászló*, 1989. december 5., 145. (6462) szám, 3. p.